

Szakmai zárójelentés

az OTKA T046495 AG1 számú,

Víztakarékos öntözéstechnikával termesztető rizsfajtákra jellemző génexpressziós mintázatok

című pályázatáról

Összefoglalás

Eltérő vízigényű rizsfajták ("szárazrizsek" és hagyományos fajták) növekedési, termesztési paramétereit határoztuk meg árasztásos ill. csak kiegészítő öntözéses körülmények között annak érdekében, hogy a korlátozott vízellátáshoz jól adaptálódó fajtákra jellemző tulajdonságokat megállapíthassuk. Kidolgoztunk egy olyan kísérleti rendszert, melyben ezeknek a fajtáknak a gyökérnövekedését vizsgálhatjuk, illetve génexpressziós vizsgálatokhoz mintát gyűjthetünk. Transzkript profilok microarray hibridizációs felvételével megállapítottuk, hogy a mélyreható, erőteljes gyökérzet meghatározó jellemzője a száraz körülmények között is jól teljesítő fajtáknak, és több száz olyan gént találtunk, melynek transzkript-szintje vízellátástól függő napszakos változásokat mutat a legnagyobb tűrőképességű Sandora fajta gyökérzetében. Valósídejű kvantitatív PCR-rel ellenőriztük számos gén expressziós mintázatát, ez döntő többségében megerősítette a microarray hibridizációval kapottakat, egyúttal más aszályérzékenységgű rizsfajtákban is meghatároztuk ezen gének expressziós mintázatát.

Első év

1. Feladat:

Szántóföldi és perlitbe ültetett kísérletek beállítása Sandora, Janka és egy később kiválasztandó, csak árasztott termesztésre alkalmas genotípusból, az árasztott, illetve korlátozott vízellátással fejlődő növényminták előállítására.

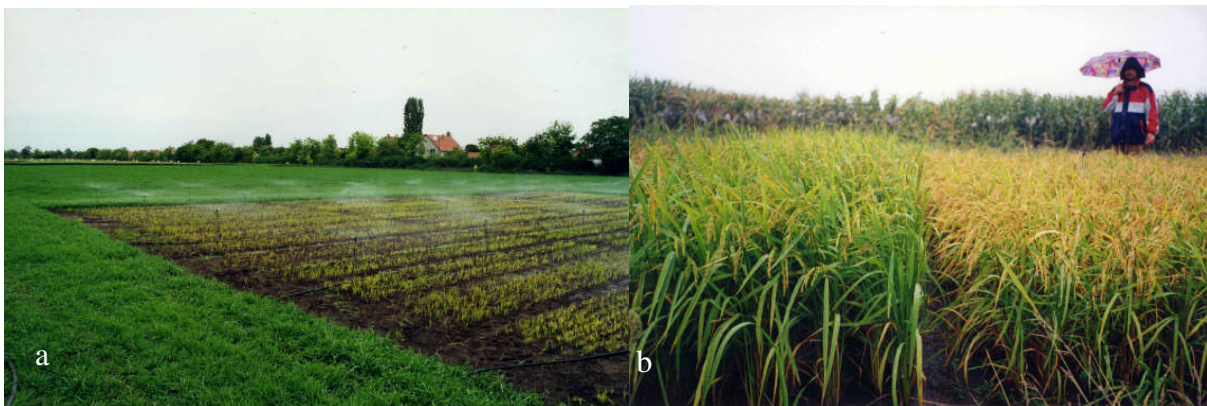
A víztakarékos öntözéssel termesztett rizs első hallásra furcsa tudományos témának tűnik, hiszen a rizsről mindenki arra gondol, hogy ott bőven rendelkezés áll víz, így víztakarékosságról beszélni értelmetlen dolog. Ha figyelembe vesszük az öntözéssel és öntözési rendszerekkel kapcsolatos ökológia hátrányokat, a víz magas árát (vízdíj), azonnal más összefüggésben látjuk a rizs és a víz viszonyát.

Simonné Dr. Kiss Ibolya (pályázatunkban megbízási szerződéssel vesz részt) már évtizedekkel korábban el kezdett foglalkozni a száraztermesztésű rizs hazai technológiáján és

genetikai kutatásán. Esőszerűen öntözött rizstermesztési szabadalmát (SZABADALOM, Simonné K. I. 1992) a kilencvenes évek elején kapta meg. Széleskörű termesztési alkalmazására mind ez ideig nem került sor. Szárazságtűréssel kapcsolatos kutatásunkban, Dudits Dénes akadémikus kezdeményezése alapján, újszerű lehetőséget látunk abban, hogy a szárazrizst, mint egy modellt használjuk az egyszikűek szárazság genetikai kutatásában.

Pályázatunk fő célkitűzése, hogy a víztakarékos öntözéstechnikával termesztethető (röviden szárazrizs) rizsfajták (száraz körülményekhez jól adaptálódott) jellemző génexpressziós mintázatát megismerjük.

A genetikai kísérletek rizsfajtáinak kiválasztásához, az előző évek és a 2004 évi kísérleti adatait használtuk fel. A GK KhT. kecskési tenyészkertjében 2004-ben beállított kísérletben jól látható volt, hogy a tavaszi hűvösebb időben történt kelés után, őszre a fajták szépen beállott parcellákat adtak (1. ábra). A két fénykép felvétel, már önállóan is bizonyítja, hogy a SANORYZA néven szabadalmaztatott technológia hazánkban sikerrel alkalmazható. A 2004 évi kísérletben 9 rizsfajták vizsgáltunk, hogy megállapítsuk szárazság adaptációjukat és közülük kiválasszuk a legjobb adaptációval rendelkező két fajtát. A fajták túlnyomóan a korábbi évek szárazrizs nemesítési programjából kerültek ki. Negatív kontrollként beállítottunk két un. hagyományos (árasztásos fajtát: Marilla, Azsuka 2) rizsfajtát is.

1. ábra. A „száraz” és „öntözött” rizsfajtákkal beállított szárazrizs kísérlet Szegeden. a: A kísérlet kelés utáni állapota mutatja, hogy a parcellák jól keltek, a tavaszi hűvösebb időjárás kissé megviselte a növényeket, ezért sárgás színűek (a szegélyben a talaj fedésére, tavasszal vetett őszi búza látható). A mérsékelt vízadagolást esőszerű öntözés biztosította. b: Szeptember elejére, összesen 700 mm természetes és mesterséges öntözést kapott rizs parcellák az aratás előtt szép állományt mutattak.

1. táblázat. Száraz rizskísérlet teljesítmény vizsgálata. A fajták rangsora terméseredményük alapján készült. Fajták 1-7.: a szárazrizs nemesítési programban születtek, 8-9.: hagyományos öntözéses nemesítési programból negatív kontrollként került a kísérletbe.

Fajta	t/ha	St%
1. Janka	4,28	106,2
2. Sanpiri	4,17	103,4
3. Sandora (st)	4,03	100,0
4. S-634	3,86	95,8
5. S-633	3,10	76,9
6. Bioryza	2,85	70,7
7. Augusztá	2,82	70,0
8. Marilla	2,64	65,5
9. Azsuka 2	2,07	51,4

Az eredményekből látható, hogy a több év óta standardként használt Sandora fajtát csak két fajta a Janka és a Sanpiri fajta múlta felül. A hagyományos un. árasztásos nemesítési programban születt két fajta, láthatóan a „száraz” körülmények között nagyon alacsony termést mutatott, bizonyítva ezzel, hogy **a szárazrizs termesztési technológia speciális adaptációs képességgel rendelkező genotípusokat igényel.**

Ahhoz, hogy a fajtákat genetikai kísérletbe vonjuk egy év kísérletét nem tartottuk elegendőnek, így a korábbi évek kísérleti adatait is összegyűjtöttük és elemeztük. Arra is figyelmet kívántunk fordítani, hogy 2003-ban volt egy olyan szárazrizs kísérlet, amelyben a takarékos öntözési normát drasztikusan (50%) lecsökkentettük és így provokatív körülmények között figyeltük meg, hogyan alakul a fajták produkciója. A 2. táblázat első oszlopában látható, hogy az első három helyen a Ringola, Sandora és Janka fajták szerepelnek. A Ringola fajtát 2004-re a nemesítő egyéb termesztési problémák miatt már nem javasolta kísérletbe vonni, ezért már 2004-ben ez a fajta nem szerepelt kísérletünkben. Ezzel szemben a Janka és Sandora ebben az évben is kiegyensúlyozottan magas termést produkált száraz termesztési körülmények között.

Figyelemre méltó a 2. táblázat második oszlopában szereplő adatsor. A drasztikus vízmegvonás a fajták termés teljesítményét alapvetően befolyásolta. Kísérleti megfigyelésünk alapján nagyon pozitív adatnak látszik, hogy a Janka fajta ebben a provokációs kísérletben is kiemelkedően szerepelt. A Sandora viszont stresszelt körülmények között nagyon szenvedett, így a legalacsonyabb termést adta a 12 fajta között. Ez az adat indított bennünket később arra, hogy a genetikai kísérletben toleráns fajtaként ne ezt a genotípust használjuk.

A hagyományos rizstermesztési technológiára nemesített fajták (Marilla, Azsuka) mindkét adatsor esetében a gyengén teljesítő fajták közé sorolódtak, újra bizonyítva ezzel a korábbi

megállapításunkat, miszerint a száraz körülmények speciálisan adaptálódott un. száraz fajtákat igényelnek.

2. táblázat. Szárazrizs kísérlet 2003, Szeged. Az első oszlopban szereplő adatok a szárazrizs termesztési technológiával nyert adatokból származnak. A második oszlopban szereplő adatok 50% vízmegvonással nyert kísérleti technológiából születtek (stresszelt kísérlet). A fajták sorrendjét mindkét esetben a fajták termés teljesítménye határozta meg.

Fajta	t/ha	Fajta	t/ha
		S t r e s s z e l t	
1. Ringola	4,24	1. Agusztá	2,81
2. Sandora	3,70	2. Janka	2,76
3. Janka	3,42	3. Ringola	2,70
4. Bioryza	3,30	4. S-634	2,67
5. Karmina	3,23	5. Karmina	2,36
6. Agusztá	3,21	6. Azsuka	2,29
7. S-634	3,12	7. Bioryza	2,26
8. Ábel	3,08	8. Ábel	2,22
9. Altol	2,98	9. Altol	1,92
10. Azsuka	3,21	10. S-633	1,58
11. S-633	2,03	11. Marilla	0,96
12. Marilla	1,19	12. Sandora	0,28

A fajták kiválasztásánál nem kívántunk csak a termés teljesítményre alapozni, mivel a kora tavaszi kelés utáni beállottság, vagy a betakarítás előtti buga/m² mindkettő olyan fontos adat, amely a fajták tenyészidőben korai, majd késői adaptív képességét fejezi ki. Bár mind a két adat összefügg közvetve a termésmennyiséggel, de döntésünket mégis más aspektusból erősítik ezek az adatok. 2003-ban egy szarvasi kísérletben az említett adatokat külön felvételeztük, amelyeket a 3. táblázat foglal össze. Ebben a kísérletben a Janka fajta és az Ábel nevű, új fajta szerepelt a legjobban. Ezek közül az adatok közül kiemelkedő, hogy a Janka nevű fajta ebben a kísérletben is jól szerepelt. A jó adaptációt mutatja, hogy az Ábel nevű fajta a buga/m² adatban kiemelkedő teljesítményt mutatott. Valószínű, hogy alacsonyabb termését más terméskialakító tényező eredményezi. Kiváló száraz adaptációját viszont a tavaszi beállottság és a buga/m² adat kiválóan bizonyítja.

Ezek után elegendő adat állt rendelkezésünkre, hogy a génexpressziós vizsgálathoz kiválasszuk a két legjobb száraz adaptációval rendelkező rizsfajtát a további kísérletekhez. Az eddig ismert adatok alapján a **Janka** és az **Ábel** fajta mellett döntöttünk, mint a száraz termesztési technológiához legjobban adaptálódott genotípusok. A negatív kontrollok esetében az adatok sokkal kisebb mérlegelése is elég volt, hogy a **Marilla** és **Azsuka** fajtát használjuk. Szinte minden kísérletünkben látható volt, hogy a két hagyományos termesztési körülményekre nemesített fajta

bizonyította, hogy nem rendelkeznek a száraztermesztéshez szükséges adaptációval, genetikai mintázattal.

A fenti adatokkal bizonyítottunk láttuk, hogy génexpressziós vizsgálatainkat helyes irányba indítottuk el, amikor a száraz termesztéshez speciálisan adaptálódott rizsfajtákat vontuk be a szárazságtűrési kísérleteinkhez.

3. táblázat. A szárazrizs kísérletekbe vont fajták kora tavaszi beállottsága és a buga/m² adata aratás előtt, 2003 Szarvas. A fajták a beállottság eredmények sorrendjében kerültek besorolásra.

<u>Fajta</u>	<u>Beállottság</u>	<u>buga/m²</u>
Janka	3,9	325
Ábel	3,8	343
HSC-2	3,6	278
Ringola	3,5	305
Sandora	3,5	288
Bioryza	3,5	205
Oryzella	3,3	313
Karmina	3,3	235
Marilla	2,8	305
Japonka	2,8	310
Augusztá	2,5	310
<u>Azsuka-1</u>	<u>1,8</u>	<u>293</u>

2. Feladat

Mintavételezés 30-40-napos korban, szárazsággal még nem sújtott állapotban, valamint 50-70 nap között, amikor az árasztás nélkül nevelt érzékeny fajtán az első stressz-tünetek megjelennek.

Mintavételezésre kihasználtuk a tenyészkerti kísérlet utolsó (4. sorozatában) sorozatában mesterségesen teremtett stresszelt körülményeket. Bugázás idején az utolsó szórófejet a szükséges öntözés alkalmával lekapcsoltuk és a génexpressziós vizsgálathoz innen szedtük a négy kiválasztott fajtából (Janka, Ábel száraz fajták, Marilla Azsuka öntözött fajták) a növénymintát (fiatal gyökér, központi merisztéma, fiatal buga) az RNS izoláláshoz. A kontroll mintákat a kísérlet első sorozatából vettük, ahol a technológiának megfelelően ideális öntözővíz kiadagolás történt.

2. ábra. A mintagyűjtéshez tenyészkertben létrehozott provokatív száraz körülmények. A parcella végén jól látható az erős szárazságtűnet, az utolsó öntöző szórófej lekapcsolását követően. A száraz mintákat ebből a parcellarészből vettük.

A minták üvegházi begyűjtéséhez perlit és később homokkal telt cserepekbe (PVC tasakkal kibélelt) vetettük a kiválasztott rizsfajtákat (négy fajta). A fajtákat az első 40 napban ideális tápoldat mennyiséggel öntöztük és a 40. napon mintákat vettünk. Ettől a naptól a fajtákat két csoportra osztottuk. Az első csoportot (a növények 50%-a) változatlan tápoldatos vízmennyiséggel neveltük tovább, míg a második csoportnál a növényi élet minimumára csökkentettük a tápoldatos víz mennyiségét. A mintavételt újabb 40 nap után megismételtük.

3. feladat:

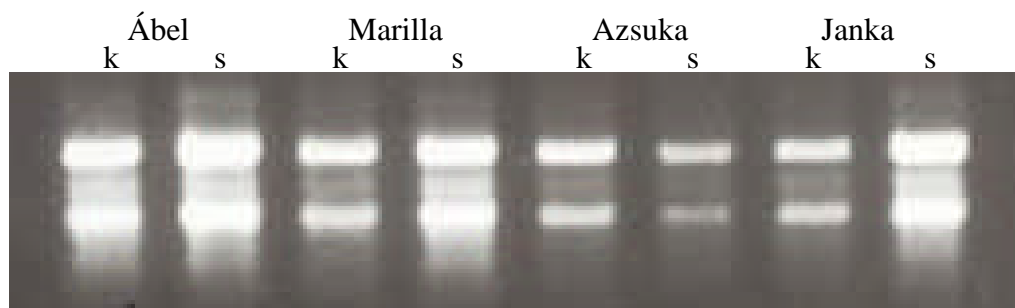
RNS tisztítás négy fajta gyökérből, leveléből és a fejlődő bugákból.

A szabadföldi és üvegházi növények lefagyasztott mintáiból ún. Trizolos módszerrel RNS mintát tisztítottunk. Ennek eredményeként az esetek zömében 50-100 μg mennyiségű, elektroforézis képe alapján megfelelő minőségű, ép teljes celluláris RNS mintákat kaptunk. Mivel mind real-time PCR-hez, mind DNS-chip hibridizációhoz 3-10 μg szükséges, a 2. évben sor kerülhet e minták felhasználásával az expressziós vizsgálatokra.

4. táblázat Tisztított rizs teljes RNS minták koncentrációi ($\mu\text{g}/\mu\text{l}$), a minták térfogata 100 μl

Szabadszabó	hajtás		gyökér	
	kontroll	stresszelt	kontroll	stresszelt
<i>Ábel</i>	2,24	1,07	0,97	0,87
<i>Janka</i>	0,37	0,92	0,23	0,81
<i>Marilla</i>	1,30	2,43	0,27	0,86
<i>Azsuka</i>	1,24	2,02	0,75	0,34

Üvegházi	hajtás			gyökér		
	0.időpont	6.hét		0.időpont	6.hét	
		öntözött	stresszelt		öntözött	stresszelt
<i>Ábel</i>	0,42	0,86	0,45	0,05	0,81	0,64
<i>Janka</i>	0,44	1,27	0,57	0,15	0,56	0,31
<i>Marilla</i>	0,69	1,03	0,24	0,10	0,58	0,45
<i>Azsuka</i>	0,81	0,58	0,45	0,17	0,20	0,34

3. ábra Szabadszabó rizs növények hajtásaiból tisztított teljes RNS minták agaróz gélelektroforézis képe. **k**: öntözött kontroll növények; **s**: vízhiánnyal stresszelt növények.

Második év

4. feladat

Microarray hibridizáció szabadszabó hajtás minták RNS mintáival

A kísérletekhez szükséges DNS-chipek beszerzése késedelmet szenvedett, mivel a felhasználni tervezett cDNS chip készítését Hans Bohnert laboratóriuma beszüntette. Ezzel párhuzamosan elkezdődött egy oligonukleotid-chip feljesztése (<http://www.ricearray.org/>), azonban ezeknek a chipeknek az elkészülte és szállítása csúszott. Végeredményben a 2004 végére rendelt chip-ek szállítása 2005 március közepén történt meg, ugyanakkor ez a chip a kísérleteink céljaira sokkal alkalmasabb volt, mivel génspecifikus oligonukleotidokat hordoz. Ezen több mint 20 ezer rizs génre

specifikus 50-70 nukleotid hosszúságú oligonukleotid mintát helyeztek el, használatának módja, hibridizációjának körülményei hasonlóak a korábban használatos cDNS-chipek használatához.

A DNS-microarray-ek hibridizációjához az Ábel (mérsékelt vízigényű) és a Marilla (hagyományos termesztésű) fajták szabadföldi hajtásainak RNS-ét használtuk fel, mind az öntözött, mind az öntözésmegvonással stresszelt mintákból származókat. Kettős jelölésekkel, nyolc chipen, összesen tizenhat hibridizációt végeztünk. A kiértékelés során az öntözött és az öntözésmegvonással stresszelt minták közötti összehasonlítást végeztük el minkét fajta esetében.

Az Ábelnél 46 szignifikáns változást mutató transzkriptumot találtunk. A legnagyobb mRNS-szint emelkedést egy GST génje esetében tapasztaltuk, mintegy hétszeres növekedést, és összesen 25 gén mutatott kétszeres körüli, vagy azt meghaladó növekedést. Ebből 18 ismeretlen funkciójú, a hét ismert közül csak a GST génjéről ismert, hogy stressz-válaszban szerepel.

A megemelkedett génekkel összemérhető számban – 21 génnél – tapasztaltunk mRNS-szint csökkenést, ezek harmada, hét gén teljesen ismeretlen funkciójú fehérjét kódol. A legnagyobb visszaesést az Ábelben – mintegy ötszöröset – egy lipáz gén mRNS-e mutatta.

A Marillában jelentősen kevesebb szignifikáns változás volt kimutatható. Mindössze 17 ilyen esetet találtunk, melyek egyetlen kivétellel RNS-szint csökkenésben nyilvánultak meg. Az esetek felében, köztük az egyetlen – kevesebb, mint kétszeres – növekedést mutató mRNS esetében a gén ismeretlen funkciójú.

A közös, mindkét fajtában eltérést mutató gének: egy hipotetikus fehérje, egy leucinban gazdag ismétlődést hordozó fehérje és egy MYB-szerű feltételezett transzkripciós faktor génjei esetében tapasztaltunk mindkét fajtában mRNS-szint csökkenést az öntözés megvonásának hatására, ezek mértéke is hasonló, 2-2,5-szeres volt.

Eddigi tapasztalataink több száz változást vártunk, azonban a kapott eredmények – többszörös ismétlésben – erre rácsáfoltak. Feltételezzük, hogy az öntözött területről származó – kontrollnak szánt – minták sem reprezentáltak viszonylag stresszmentes állapotú növényeket egyik fajta esetében sem, így a felvett transzkriptóma profilok különböző erősséggel, de minden esetben aszály-stresszelt állapotokat mutatnak. Ennek fényében az is jól értelmezhető, hogy a vízhiányt jobban toleráló Ábel fajta esetében nagyobb számban találtunk változást, növekedést és csökkenést egyaránt, míg a termesztési tapasztalatok alapján vízhiányra sokkal érzékenyebb Marilla fajtában szinte kizárólag transzkriptum szint csökkenés volt megfigyelhető. A toleránsabb fajta az öntözésmegvonásra még képes volt további adaptációra, mely gének – például az adaptációban bizonyítottan szerepet játszó glutation-S-transzferáz – fokozottabb működésében is megnyilvánult. Ezzel szemben az érzékenyebb fajta adaptációjának további fokozására már nem volt képes, csak a fokozott vízhiány életműködéseket erősebben gátló hatása nyilvánult meg néhány gén transzkripciójának csökkenésében.

5. feladat

Az első évi szabadföldi és teryéskerti termesztési kísérletek ismétlése.

Az első év eredményei alapján, szabadföldön és teryéskertben megismételtük a SANORYZA víztakarékos rendszerrel végzett kísérletet. Szarvason a liziméter kísérleti telepen állítottuk be, Simonné Dr. Kiss Ibolya irányításával, telepített csepegtető öntözőberendezéssel, hat fajttal („száraz” fajták: Janka, Ábel, Sandora, mint kontroll; hagyományos fajták: Azsuka, Marilla, és a Bioryza H). A modell fajtákra alapozott kísérletet Szegeden üvegházban végeztük provokálva a száraz és beállítva az ideális vízellátási körülményeket.

A teryésziidőszak (5 hónap alatt) során a száraz kísérleti körülmények között tizenegyszer öntöztük a rizst, ezzel 410 mm vízpótlást adtunk. 352 mm eső hullott, így összesen 762 mm vizet kaptak növényeink a teljes kísérlet alatt. Ez a hagyományos termesztési rendszerben adott vízmennyiségnek kb. 50 %-a.

A szabadföldi kísérletben a termés rangsorban az Ábel (4.1 t/ha) és a Bioryza (3.7 t/ha) fajta szignifikánsan ($P=5\%$) felül múlta a többi fajtát. Emellett a Janka (3.6 t/ha) és a Sandora (3.5 tr/ha) fajták is szignifikánsan felül múlták a két hagyományos fajtát az Azsukát (1.6 t/ha) és a Marillát (1.3 t/ha). Az eredményből látható, hogy a „száraz” rizsfajtaként kísérletbe állított genotípusok (Ábel, Janka, Sandora) ebben az évben is bizonyították, hogy a száraz termesztéshez egyértelműen adaptálódott genotípusok. Örömteli, hogy egy újabb genotípust (Bioryza H) is találtunk. A hagyományos fajták lényeges termésdepressziója, statisztikailag értékelt kísérletben jól mutatta, hogy a száraz termesztéshez adaptálódott fajták, milyen jelentős terméstöbbletet (megközelítőleg 3x-os) tudnak elérni öntözött körülmények között kiváló fajtákkal szemben, **száraz kísérleti körülmények között**. A teryéskerti kísérleti adatok megerősítették korábbi eredményeinket.

6. feladat

Ellenőrzött vízellátású teryészedényes üvegházi kísérletek beállítása

Üvegházi kísérletben megkezdttük a fajták agrobotanikai tulajdonságainak mérését provokatívan beállított száraz és nedves, azaz ideális kísérleti körülmények között (két vízellátási kezelés, négy sorozatban, négy genotípussal). A száraz provokáció 70%-kal kevesebb vízadagolást jelentett az ideális nevelési körülményhez képest. Az 50 %-kal csökkentett vízmegvonás még okozott szignifikáns hatást a száraz genotípusok esetében. 70% vízmegvonás viszont, szignifikáns hatást mutatott a növények növekedési paramétereiben. A száraz körülmények a növények hossznövekedésére a kísérlet kezdetétől (két héttel a kelés után) számítva egyre fokozódóan depresszíven hatott. Bokrosodás idején az érzékeny fajták (Azsuka, Marilla) magassága már 30 % - kal csökkent. Ez a csökkenés az érés idejére már kis híján elérte az 50 %-ot. Pontosan 47 % volt, a száraz (Ábel, Janka) fajtákhoz viszonyítva. A száraz fajták ezzel szemben a száraz körülmények

között csak tíz százalék körül csökkentették hossznövekedésüket. Különösen jól adaptálódott az Ábel, amely csupán 1-2 cm-rel csökkentette magasságát a kontroll körülményekhez képest. Az Ábel esetében meg kell jegyeznünk, hogy koraisága (10 nappal korábbi a Jankánál) is segíti a száraz körülmények „elviselésében”.

Harmadik év

A vízhiány növényekre gyakorolt hatásának vizsgálatára indított kísérletek első két évében (2004, 2005) jelentős különbségeket tapasztaltunk az egyes genotípusok között. A kapott eredmények alapján 2006-ban újabb összehasonlító kísérletet állítottunk be Szarvason a liziméter kísérleti telepen a SANORYZA öntözővíz takarékos rizstermesztési rendszerben, illetve ezzel párhuzamosan a Galambosi rizskísérleti telepen hagyományos, árasztott körülmények között. Az összehasonlításban öt fajta teljesítményét vetettük össze, ezek közül a Janka, az Ábel és a Sandora az ún. „száraz” fajták, a Bioryza H 2005-ben jó eredményeket mutatott aerob körülmények között is, míg a Marilla vízmegvonásra érzékeny fajta. A szabadföldi kísérletek mellett Szegeden, üvegházi környezetben laboratóriumi kísérleteket végeztünk a gyökér és szárazságtűrés kapcsolatának feltárására.

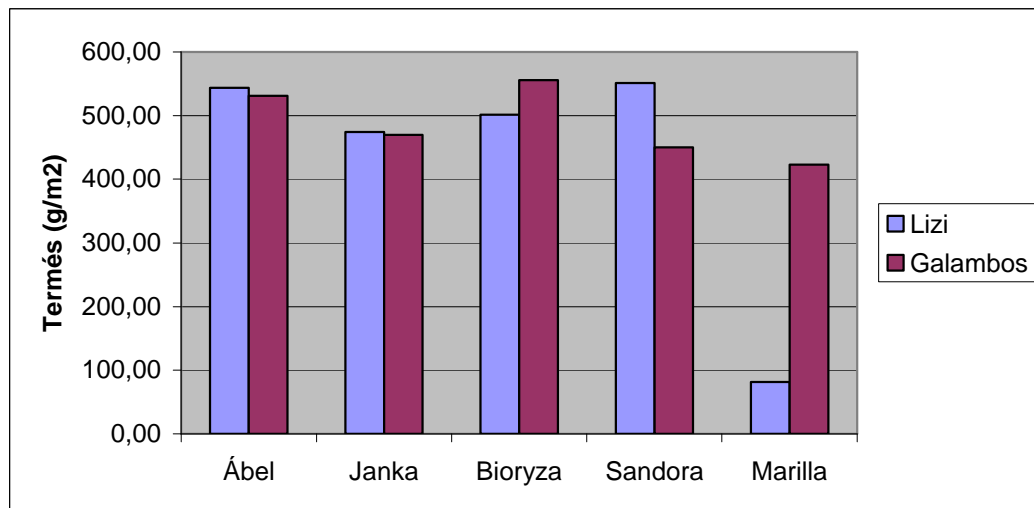
7. feladat

A korábbi eredmények alapján kiválasztott 5 fajta véletlen elrendezésű, négyismétléses szabadföldi kísérlete.

A SANORYZA rendszerben a növények vízellátását telepített csepegtető öntözőberendezéssel oldottuk meg, míg az árasztott területen a tenyészidő alatt folyamatos vízborítást alkalmaztunk. Mindkét telepen a vízforrás a szarvasi Holt-Körös volt. A természetes csapadék mennyisége a két területen a telepek közelsége miatt (<1 km) megegyezett, ez a május elejétől augusztus végéig tartó időszakban 318 mm volt. Az időjáráshoz alkalmazkodva 9 alkalommal öntöztük a kísérleti állományt összesen 235 mm vízzel. Ezzel a tenyészidőszakban 553 mm vizet kaptak a víztakarékos rendszerben nevelt növényeink, míg az árasztott körülmények között 1200 mm-nek megfelelő árasztóvizet juttatunk ki. Így a vízmegtakarítás a két termesztési technológia között közel 55%-os volt.

A kiválasztott öt genotípust 4 ismétléses, véletlen elrendezésű kísérletben vetettük el a szántóföldön, a sortávolság 25 cm volt. Az aratásra szeptember 16. és 18-án került sor. A teljes növényállományt betakarítottuk, majd a Galambosi telep növényfeldolgozójában laboratóriumi berendezésekkel (Wintersteiger BL-350 cséplőgép, Satake laborhántoló) értékeltük az egyes parcellákat.

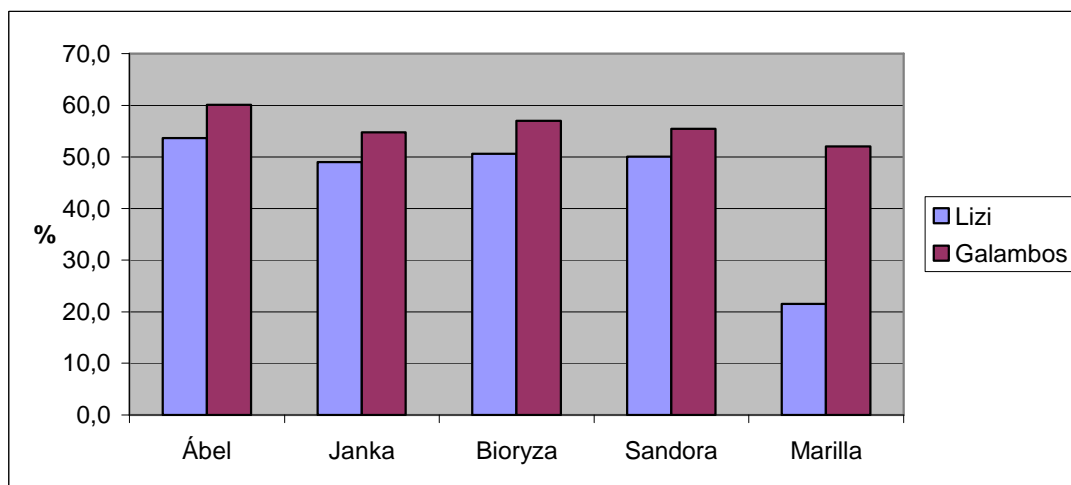
A 4. ábrán összehasonlítottuk a hagyományos és a víztakarékos rendszerben nevelt fajták termését. Az árasztott körülmények között (Galambos) a termésmennyiségek a korábbi vizsgálatoknak megfelelően viszonyultak egymáshoz. Az OMMI teljesítményvizsgálataiban standard fajtaként szereplő Sandora lett a negyedik (4,5 t/ha) a Marilla előtt (4,2 t/ha). A legnagyobb termést a Bioryza H (5,6 t/ha) és az Ábel (5,3 t/ha) esetében kaptuk, míg a Janka termése 4,7 t/ha volt. Látható, hogy az első két fajtán kívül a termésmennyiségek között nincs számottevő különbség.

4. ábra Rizsfajták terméshozamának összehasonlítása hagyományos (Galambos) és SANORYZA víztakarékos (Liziméter telep) termesztésben

Az aerob körülmények között nevelt parcellák termései alapján azonban megváltozott a fajták közötti sorrend. A „száraz” fajták fölénye figyelhető meg a lizitelepi eredményeket áttekintve. A változás különösen szembetűnő a Sandora fajta esetében, amely az összehasonlításban az élre ugrott (5,5 t/ha), ezzel is bizonyítva a szárazságstresszel szemben mutatott kitűnő toleranciáját. Az Ábel (5,4 t/ha) és a Janka (4,7 t/ha) ugyancsak jól szerepelt az öntözött környezetben. Kiemelendő továbbá, hogy a korábban hagyományos fajtának számító, de 2005-ben jól teljesítő Bioryza H 2006-ban is a legjobbak között szerepelt.

Az eredményből látható, hogy a „száraz” rizsfajtaként kísérletbe állított genotípusok (Ábel, Janka, Sandora) ebben az évben is bizonyították, hogy a száraz termesztéshez egyértelműen adaptálódott genotípusok.

5. ábra Rizsfajták harvest index változása a hagyományos (Galambos) és a SANORYZA víztakarékos (Liziméter telep) termesztésben

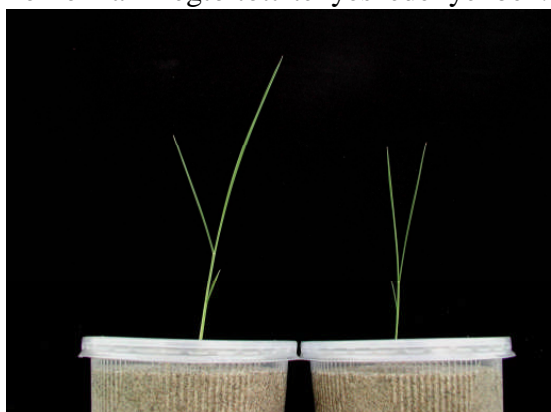
A növények teljesítményének másik fontos értékmérője az ún. harvest index (HI), amely a szemtermés és a teljes növény arányát mutatja meg. Az 5. ábrán jól látható, hogy a rizsfajták HI értékei árasztott körülmények között nem mutatnak nagyobb eltéréseket a legjobb Ábel (60 %) és a legalacsonyabb Marilla (52 %) között sem. A „száraz” termesztésben az összes fajta HI értéke csökkent, azonban az adaptálódott rizsfajták esetében ez a csökkenés néhány százalékos (Ábel 54 %, Sandora 50 %, Janka 49 %, Bioryza H 51 %) volt. A kisebb HI érték mögött alapvetően a kisebb szemtömeg és a megnövekedett sterilitás áll. A érzékeny Marilla fajta esetében azonban a HI érték drasztikus csökkenését figyelhettük meg (21 %).

A Marilla hagyományos (árasztott) fajta lényeges termésdepressziója a kísérletben jól mutatta, hogy a száraz termesztéshez adaptálódott fajták (Ábel, Janka, Sandora) **száraz kísérleti körülmények között** jelentős terméstöbbletet (megközelítőleg 4-5x) tudnak elérni az öntözött körülmények között jól teljesítő fajtákkal szemben.

8. feladat

Ellenőrzött vízellátású tenyészedényes üvegházi kísérletek RNS mintavételhez.

A szántóföldi eredmények és a korábbi vizsgálatok alapján 2006-ban is 6 fajtát vizsgáltunk üvegházban (Ábel, Janka, Sandora, Bioryza H, Marilla, Azsuka), különböző vízellátottságú homokkal megtöltött tenyészedényekben. A kísérletek alapvető célja az volt, hogy a szántóföldi

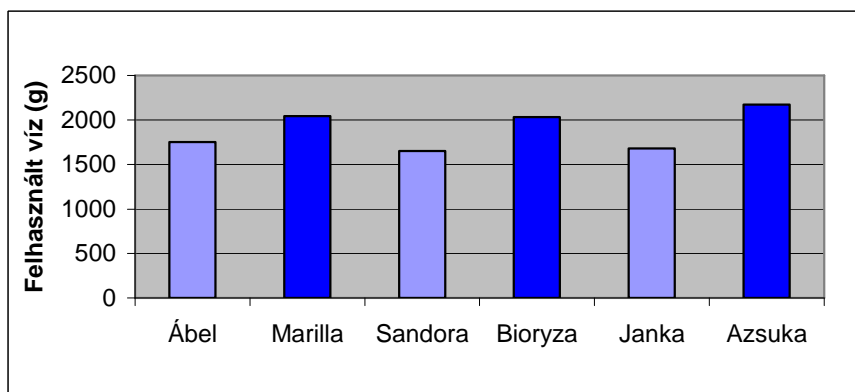

eredményekkel összhangban olyan jól definiálható kísérleti rendszert hoztunk létre, amely lehetővé teszi a genotípusok korai, nagy mennyiségű tesztelését. Ehhez a kereskedelemben kapható 250 ml-es lezárható fedelű

6. ábra Fiatalkori szárazságstressznek kitett növények fejlődési különbsége edényes kísérletben (balra Sandora, jobbra Marilla)

műanyag edényeket használtunk fel. Az 5 ismétlésben beállított kísérletekben az ideális vízellátottságot a vízkapacitása 60%-áig (13,5 m/m%) feltöltött homok jelentette, míg a szárazságstressz kiváltására az edényekben lévő homokot a teljes vízkapacitás mindössze 20%-ára (4,5 m/m%) állítottuk be. A növények fejlődését folyamatosan nyomon követtük addig, amíg a szárazságstressz tünetei vizuálisan is érzékelhetővé váltak (3. ábra). A kezdeti eredmények alapján a kísérleti rendszer adatai jól követik a szántóföldi eredményeket, a felnevelt növények paramétereit közül mértük a hajtás- és gyökérhosszt, a hajtás- és gyökér nedvestömeget, valamint a szárazanyagtartalmat és a vízfelhasználást.

A korábbi évek üvegházi kísérletei alapján újabb, nagyobb tenyészedényes (1600ml) kísérleteket is indítottunk, a növényeket a kelés után 45 és 60 nappal vizsgáltuk meg. A növényneveléshez homok és perlit 2:1 arányú (térfogat) keverékét alkalmaztuk, a tápanyagellátást Osmocote™ tartós hatású műtrágyával oldottuk meg. Az első két hét után a növényeket stresszelt (vízkapacitás 20%-a), 60%-os vízkapacitású és teljesen elárasztott csoportra osztottuk. A kapott eredmények alapján szembetűnő, hogy a kifejezetten „száraz” termesztésre adaptált fajták használták fel a legkevesebb öntözővizet egységnyi szárazanyag előállításához (7. ábra).

7. ábra Rizsfajták által 1 g szárazanyag előállításához felhasznált víz mennyisége (g) (20%-os kezelés)

Az alkalmazott talajkeverék tulajdonságai miatt lehetőség volt a növények gyökereinek vizsgálatára is, a SANORYZA rendszerben legeredményesebb Sandora esetében a hagyományos fajtákkal összehasonlítva szembetűnő volt a stresszelt körülmények között a gyökérrendszer jóval erősebb fejlettsége (8. ábra).

8. ábra Stresszelt körülmények között, azonos idő alatt fejlesztett gyökérszövetek összehasonlítása (balról-jobbra: 1. Azsuka, 2. Bioryza H, 3. Sandora, 4. Marilla)

A kísérleteket tovább folytatjuk, a fajták produkciós paramétereinek meghatározására és a kísérleti rendszer további optimalizálására.

Negyedik év

9. feladat

Microarray hibridizáció tenyészedényes növények gyökér RNS-eivel

Az élettani kísérletekben összességében kiemelkedő eredményt mutató Sandora fajta gyökérszövetéből származó RNS-ekkel végeztünk oligonukleotid-chip hibridizációt, vízhiányos (20%-os) és a teljesen árasztott mintákat összevetve. Egy 21 ezer gént reprezentáló chipet hibridizálva, összességében közel 600 gén mutatott legalább 2x-es változást, ezek közül 371 volt indukált és 214 represszált a vízhiányos mintában. Mindkét csoport osztályozása során hasonló arányban találtunk a különböző (génexpresszió, jelátvitel, stresszválasz stb.) osztályokba tartozó géneket, kivéve az alapvető anyagcseregéneket, melyek 25%-os arányban fordultak elő az indukáltak között, és csak 16%-ban a represszáltak között, és az ismeretlen funkciójú géneket, melyek az indukáltak 38%-át, a represszáltaknak viszont közel felét (48%) adták.

Ugyanakkor feltűnően nagy arányban fordultak elő a 10-20x-os indukciót mutató gének között is ismeretlen funkciójúak: az első 10 génből 8 ismeretlen, a további 2 feltételezett protein kinázt és LEA fehérjét kódol. Ezzel ellentétben a 10-20x-os repressziót mutató gének között mindössze 1

ismeretlen funkciójú, a többi anyagcsere-enzim, transzkripció faktor, membránfehérjék, regulátor fehérjék és egy feltételezett stressz-fehérje génje.

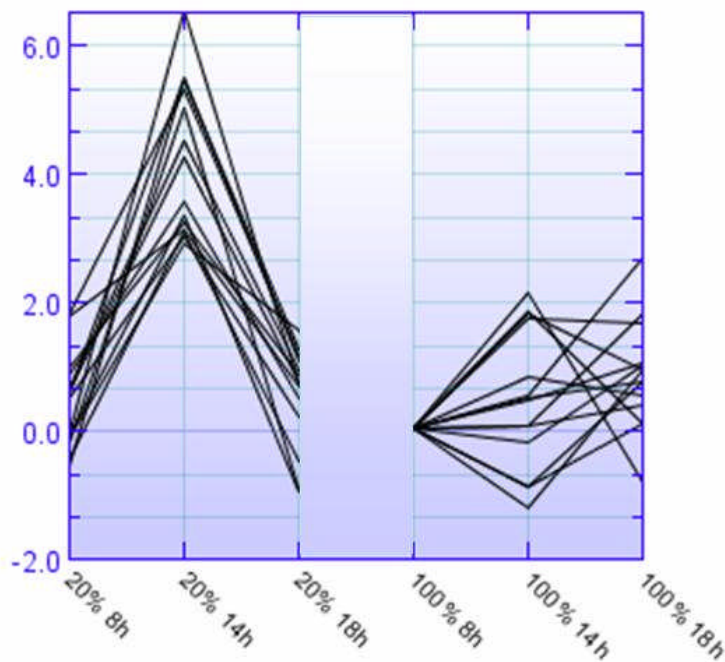
Ahogy az élettani kísérletekből kitűnt, hogy a szárazság-stresszelt (20% vízkapacitáson tartott) növények a nap második felére rendszeresen lankadást mutatnak, majd másnapra többé-kevésbé visszanyerik turgorukat. Ezért célszerűnek láttuk a korábban végzett chip hibridizációkat újabbakkal kiegészíteni, melyeknek eredményeit az ésszerűségi megfontolásból elnapolt részfeladat helyett itt szeretnénk jelenteni.

Ehhez olyan RNS-mintákat gyűjtöttünk, melyek a szárazság-stressz során fellépő napi ingadozásokat tárhatják fel. A chip hibridizációhoz a stresszelt körülmények között legerősebb gyökérzetet fejlesztő Sandora fajta gyökér mintáit használtuk fel, a 20% és a 100%-os víztelítettség mellett nőtt növényeket 8, 14 és 18 órákor arattuk le.

Mind a hat mintával elvégezve a hibridizációt a 22 ezer oligót tartalmazó rizs chipen, a kapott eredményeken klaszter-analízis végeztünk.

A következő ábrákon a vízhiányos és kontroll állapotok között markáns különbséget mutató klaszterek láthatók, alattuk táblázatokban a klaszterbe tartozó gének annotációja: (feltételezett) funkciója és azonosítója.

Az ábrákon a 100%-os, reggel 8-órás kontrollhoz viszonyított log₂ alapú relatív transzkript-szint változást ábrázoltuk.

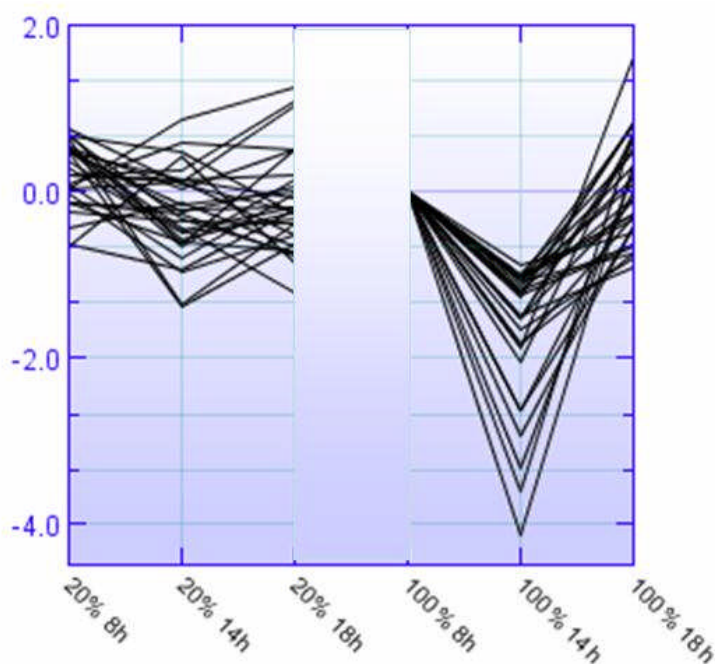

9. ábra Azon gének csoportja melyek a vízhiányos mintában jelentős napi indukciót mutatnak, míg a kontrollban ilyen nincs, vagy sokkal mérsékeltebb.

Az alábbi gének tartoznak a klaszterbe:

Info 1	Info 2
F-box domain, putative	11682.m04419
oxidoreductase, short chain dehydrogenase/reductase family	11670.m04026
AT5g64600/MUB3_12	11686.m00842
jmjC domain, putative	11668.m04545
putative chelatase subunit	11669.m03601
Protein kinase domain, putative	11686.m00607
Similar to C-x8-C-x5-C-x3-H type Zinc finger protein, putative	11669.m01922

Továbbá 7 azonosítatlan fehérje génje.

10. ábra Ebbe a csoportba olyan gének kerültek melyek a vízhiányos állapotban mérsékelt változást mutatnak, noha a kezeletlen mintában jelentős napközbeni repressziójuk figyelhető meg.

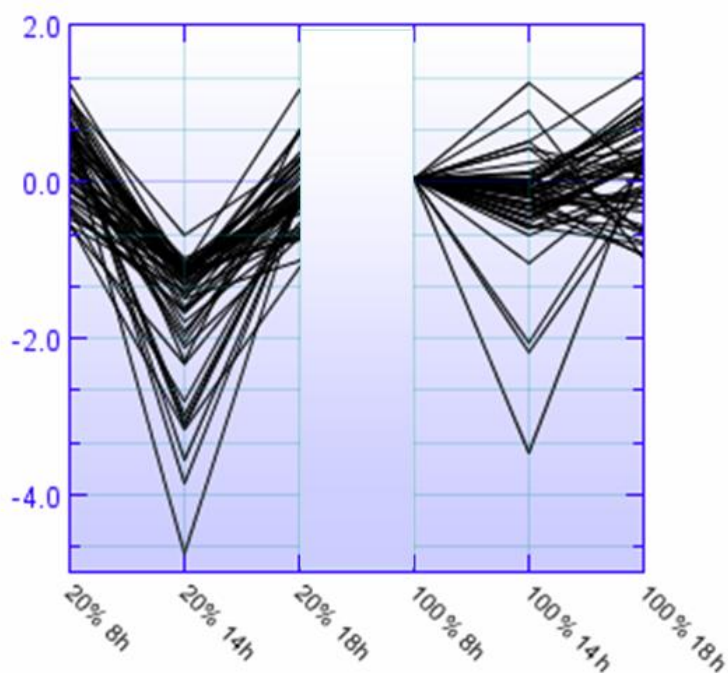
Az alábbi gének tartoznak a klaszterbe:

Info 1	Info 2
AP2 domain, putative	11667.m01001
1,3-beta-glucan synthase component, putative	11669.m00295
probable kinesin light chain [imported] - Arabidopsis thaliana	11668.m05692
DNA-3-methyladenine glycosylase I; 14940-15720, putative	11669.m00965
Protein kinase domain, putative	11667.m05323
uridylate kinase, putative	11667.m07376
U-box domain, putative	11680.m00591
CXC domain containing TSO1-like protein 1	11682.m04920
embryonic flower 1-like protein	11667.m01264

B3 DNA binding domain, putative	11667.m00397
NB-ARC domain, putative	11687.m00275
No apical meristem (NAM) protein, putative	11674.m00035
Similar to NBS-LRR disease resistance protein homologue	11687.m01149
Protein kinase domain, putative	11673.m00296
putative transposase	11669.m02908
XPG I-region, putative	11674.m00013
Putative tRNA binding domain	11670.m02215

Továbbá 13 azonosítatlan fehérje génje.

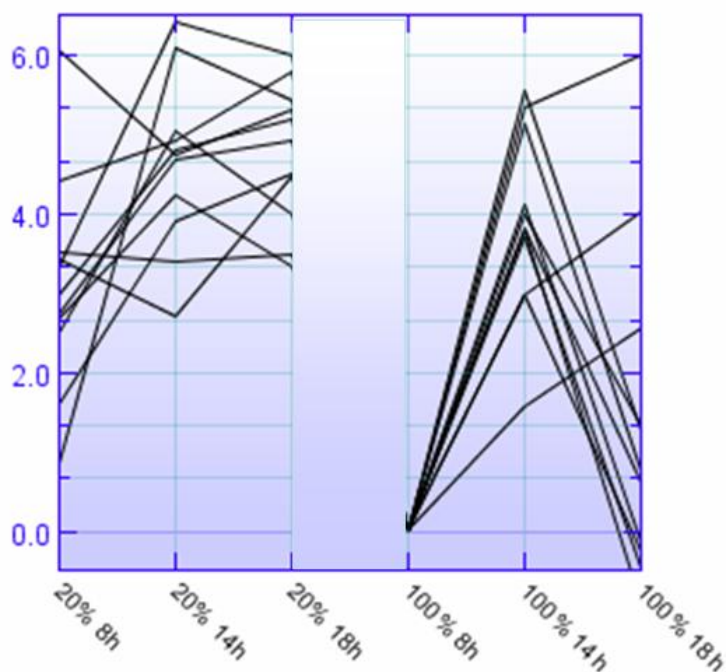
11. ábra A vízhiányra erős napközbeni represszióval reagáló gének klasztere. Lefutásuk a kezeletlen állapotban változó, de ha kivételesen represszáltak, akkor sem olyan mértékben, mint a vízhiány során.

Az alábbi gének tartoznak a klaszterbe:

Info 1	Info 2
Hpt domain, putative	11674.m04480
Af10-protein	11667.m05271
putative reductase	11669.m05442
O-methyltransferase, putative	11670.m00047
UDP-glucuronosyl and UDP-glucosyl transferase	11673.m03060
Similar to GMFP5	11676.m02628
profilin a	11676.m01466
hypothetical protein, (thylakoid membrane phosphoprotein 14 kda, chloroplast precursor, putative, expressed)	11667.m05484
expressed protein, (putrescine-binding periplasmic protein, putative, expressed)	11670.m05010

putative transport protein particle component	11669.m02901
pectate lyase precursor (ec 4.2.2.2)	11668.m01124
putative oxidase	11669.m03600
receptor-like protein kinase, putative	11674.m01711
Exostosin family, putative	11668.m00865
Similar to CDC5 protein	11670.m02652
ribosomal protein S17, putative	11674.m01012
Sigma-70 region 2, putative	11674.m00596
Exostosin family, putative	11667.m00081
Ubiquitin-conjugating enzyme	11676.m02689

Továbbá 35 azonosítatlan fehérje génje.

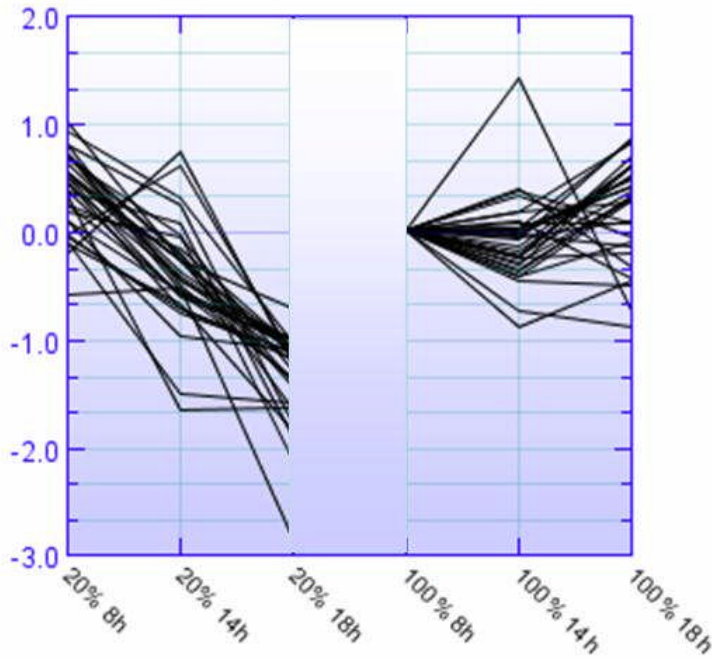

12. ábra Azon gének csoportja melyek a vízhiányos mintában magas szinten fejeződnek ki a kezeletlen reggeli kontrollhoz képest, míg a kezeletlen mintában jelentős napközbeni indukciójuk figyelhető meg.

Az alábbi gének tartoznak a klaszterbe:

Info 1	Info 2
Protein kinase domain, putative	11667.m02013
IQ calmodulin-binding motif, putative	11667.m00939
putative WRKY DNA-binding protein	11669.m05923
expressed protein, (Cucumisin precursor, putative, expressed)	11670.m00204

Továbbá 6 azonosítatlan fehérje génje.

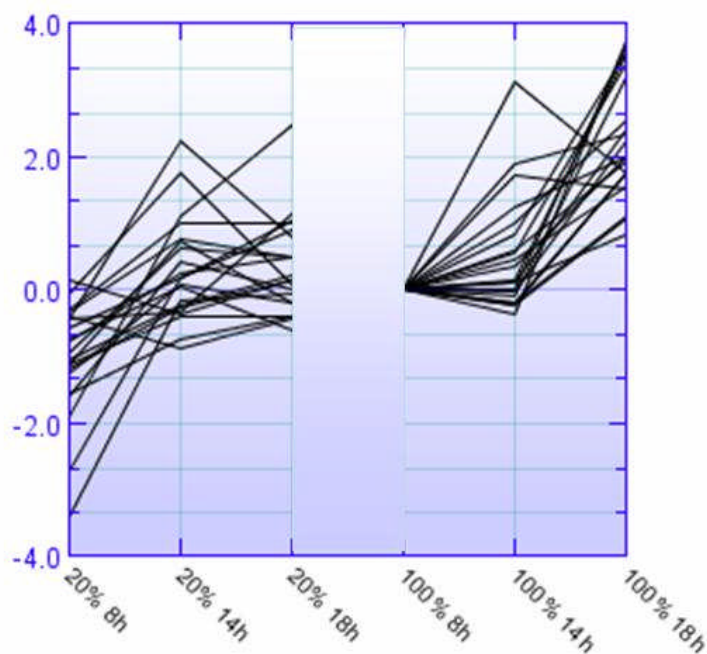

13. ábra A vízhiányra estig tartó csökkenéssel reagáló gének klasztere. Lefutásuk a kezeletlen állapotban változó, de ha kivételesen represszáltak, akkor sem olyan mértékben, mint a vízhiány során.

Az alábbi gének tartoznak a klaszterbe:

Info 1	Info 2
phosphatidate cytidyltransferase	11670.m05684
Zinc finger, C2H2 type, putative	11670.m04680
VQ motif, putative	11667.m05358
Histone deacetylase family, putative	11667.m03884
Similar to At1g09280/T12M4_1	11686.m03702
C2 domain, putative	11668.m00194
Dynein light chain type 1, putative	11667.m01523
DHHC zinc finger domain, putative	11676.m01616
TPR Domain, putative	11668.m03574
putative glucose-6-phosphate/phosphate-translocator	11676.m02994
Acyl-CoA dehydrogenase, C-terminal domain, putative	11667.m00592
AP2 domain, putative	11673.m04734
mitochondrial processing peptidase alpha-chain precursor	11667.m00916
Got1-like family, putative	11676.m01617
putative serine/threonine kinase	11676.m02800
sorbitol transporter	11669.m00953
Ubiquitin carboxyl-terminal hydrolase, putative	11668.m05438
Dihydrodipicolinate reductase, C-terminus, putative	11669.m01392
peptidyl-prolyl cis-trans isomerase, cyclophilin-type	11680.m00316
Helix-loop-helix DNA-binding domain, putative	11669.m01258

Továbbá 12 azonosítatlan fehérje génje.

14. ábra Ebbe a csoportba olyan gének kerültek melyek a vízhiányos állapotban alacsonyabb szinten expresszálódnak, mint a kezeletlenben, míg ez utóbbi állapotban emelkedő tendenciát mutatnak a nap folyamán.

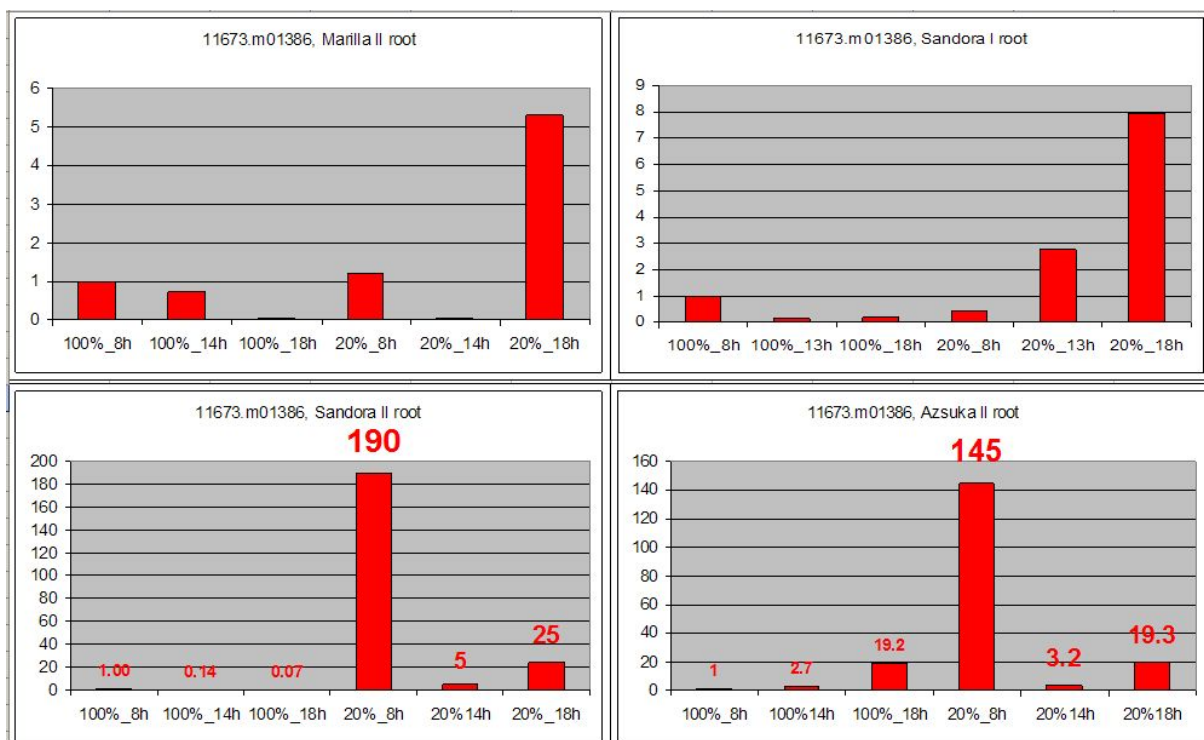
Az alábbi gének tartoznak a klaszterbe:

Info 1	Info 2
phosphoglycerate mutase family, putative	11687.m00445
expressed protein, (root cap protein 2, putative, expressed)	11670.m03222
Similar to FKBP	11687.m00427
heavy metal-associated domain, putative	11670.m03055
endo-1,4-beta-D-glucanase	11669.m02172
HIT domain, putative	11686.m01281
Endomembrane protein 70	11669.m01305
putative dioxygenase	11676.m03756
dTDP-glucose 4-6-dehydratase-like protein	11669.m01740
AY045615 At1g68660/F24J5_4	11674.m03318
cation channel family protein, putative	11667.m01094
psbD, photosystem II 44 kDa protein, chloroplast	11562.m00007
Similar to TPD1	11686.m02784
IQ calmodulin-binding motif, putative	11682.m00927
expressed protein, (enzyme of the cupin superfamily, putative, expressed)	11670.m04158
No apical meristem (NAM) protein, putative	11670.m03672

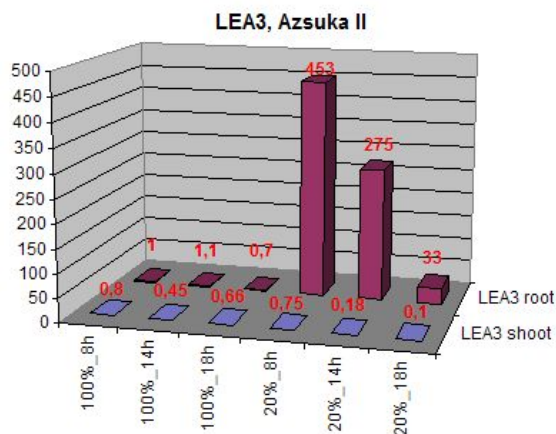
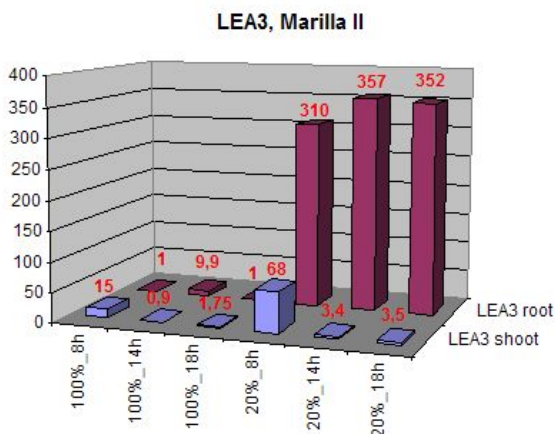
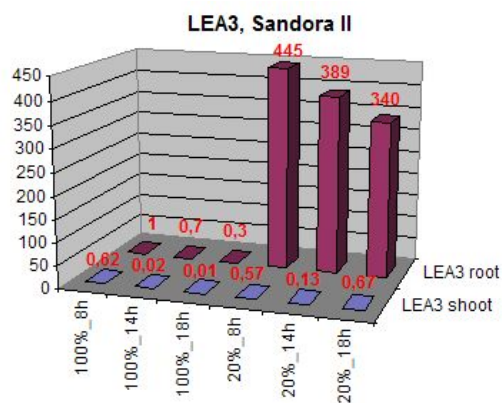
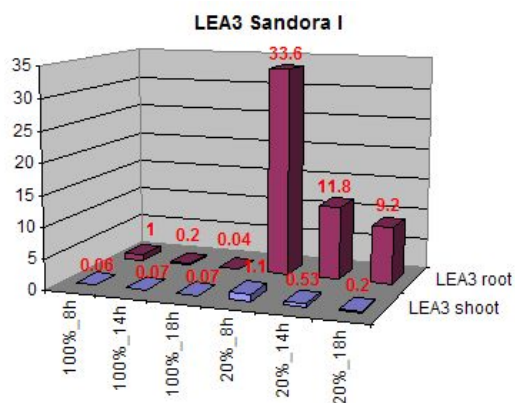
Továbbá 5 azonosítatlan fehérje génje.

További részletes vizsgálatra tartjuk érdemesnek mindazokat a géneket, melyek a vízhiány függvényében mutatnak napi ingadozást mind pozitív, mind negatív irányban. Bár ezekre a transzkript-profil vizsgálatokra a pályázat tervezésekor még nem gondoltunk, az eredmények alapján érdekes kutatási iránynak ígérkezik a vízhiányos állapot napi ingadozásával összefüggően változó kifejeződési szintű gének vizsgálata.

Kvantitatív real-time PCR-rel elvégeztük számos gén ellenőrzését. Összegezve elmondható, hogy a nagyobb érzékenységu és megbízhatóbb real-time PCR-ek megerősítették a Sandora fajtán kapott transzkript profiling eredményeket, továbbá néhány gén esetében meghatároztuk az expressziós mintázatot más rizsfajtákból is, illetve mérsékelt stresszhatás mellett is. A Sandora I ill. Sandora II mintasorokhoz ugyanolyan 100%-os víztelítettségű kontroll és 20% víztelítettségű vízhiányos stresszelt mintákat használtunk, azonban a II.-es kísérletben a növények erős napsütésnek és magasabb, 30 fok körüli hőmérsékletnek voltak kitéve, így a vízhiány és lankadás is erőteljesebben jelentkezett.

15. ábra Egy ismeretlen funkciójú, vízhiányra indukálódó gén mRNS szintjeinek napi ingadozása Marilla, Sandora (két független kísérlet) és Azsuka fajták gyökérzetében.

16. ábra Egy gyökér-specifikus és stressz-indukálható LEA gén transzkript szintjének napi változása Sandora (két független kísérlet), Marilla és Azsuka fajták gyökérében és hajtásában vízhiány hatására.

Jelenleg folytatjuk a megtalált új gének részletes expressziós analízisét, valamint promótereik összehasonlítását. A pályázat támogatásával végzett munkáról három kézirat készül: Jancsó Mihály és mtsai kézírata az összehasonlító termesztési kísérletek eredményeiről, Zombori Zoltán és mtsai kézírata a vízhiány hatására napi ciklizálást mutató gének jellemzéséről. Cserháti Mátyás és mtsai kézírata a stressz-indukálható rizs promóterek analíziséről beküldés alatt áll (Mátyás Cserháti, Sándor Pongor, Miklós Cserző, Dénes Dudits, János Györgyey: Finding the lost brotherhood: enumeration methods for promoter analysis of abiotic stress induced *Arabidopsis* and rice genes to discover new members).